

УДК 159.923.2.3.36

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.9>

Ірина ЦИРКОВНИКОВА

аспірант за спеціальністю 231, Соціальна робота, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300

ORCID: 0000-0003-4396-219X

Бібліографічний опис статті: Цирковникова, І. (2022). Соціальні та психологічні метаморфози адаптації внутрішньо переміщених осіб, результати дослідження. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 64–71, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.9>

СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ МЕТАМОРФОЗИ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО-ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ, РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою роботи є метаморфози психологічної та соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб, оскільки вивчення їх можуть стати основою розроблення різноманітних програм та тренінгів, спрямованих на прискорення процесу адаптації. Питання соціальних та психологічних метаморфоз внутрішньо переміщених осіб має особливу актуальність в Україні, оскільки бойові дії на сході країни та анексія Криму спричинили значне переміщення населення вказаних регіонів до інших областей з 2014 року, а повномасштабне вторгнення Росії на територію нашої країни 24 лютого 2022 року посилює потребу вивчення метаморфоз внутрішнього і зовнішнього стану людей, внаслідок їх подальшого вимушеного переміщення. Стався глибокий внутрішній конфлікт не тільки у переміщених осіб, а також у людей, які залишилися на місці, тому що частину соціальних зв'язків, комунікацій, встановлених та розвинутих протягом тривалого часу було втрачено в результаті нападу країни-агресора. На нашу думку, наукова новизна полягає в тому, що одним з ефективних шляхів прискорення метаморфозів соціальної та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового середовища є відновлення звичного способу життя, наближення до нього та звичного способу використання соціальних контактів, звичних речей за рахунок яких вирішуються багато питань, економічні, побутові, особисті. Концентрація внутрішньо переміщених осіб різниться по суб'єктам України, однак метаморфози їх соціальної та психологічної адаптації актуальні для всіх регіонів країни і всього українського суспільства. Вважаємо, що звернення уваги на роль вирішення внутрішнього конфлікту у процесі відновлення ефективності життя й діяльності, життєдіяльності внутрішньо переміщених осіб та прискорення процесу їх метаморфозів адаптації й відновлення є перспективним напрямом у вирішенні актуального питання. Було проведено експериментальне дослідження на базі громадського центру для вимушених переселенців, кінцеві результати якого наведені у статті.

Ключові слова: адаптація, внутрішньо переміщені особи, експеримент, внутрішній конфлікт, соціальні проблеми, метаморфози, війна.

Iryna TSYRKOVNYKOVA

Postgraduate Student in specialty 231, Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0003-4396-219X

To cite this article: Tsyrovnykova, I. (2022). Sotsialni ta psykhologichni metamorfozy adaptatsii vnutrishno peremishchenykh osib, rezultaty doslidzhennia [Social and psychological metamorphosis of adaptation of internally displaced persons, research results. Politeness]. *Vvichlyvist. Humanities*, 2, 64–71, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.9>

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL METAMORPHOSIS OF ADAPTATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS, RESEARCH RESULTS

The aim of the work is to metamorphose the psychological and social adaptation of internally displaced persons, as their study can be the basis for the development of various programs and trainings aimed at accelerating the process of adaptation. The issue of social and psychological metamorphoses of internally displaced persons is particularly relevant in Ukraine, as hostilities in the east and annexation of Crimea have caused significant displacement of the population of these regions to other areas since 2014, and Russia's full-scale invasion of our country on February 24, 2022 the need to study the metamorphoses of the internal and external state of people, as a result of their further forced

movement. There was a deep internal conflict not only among the displaced, but also among the people who remained in the city, as part of the social ties and communications established and developed over a long period of time were lost as a result of the aggressor's attack. In our opinion, the scientific novelty is that one of the effective ways to accelerate the metamorphosis of social and psychological adaptation of internally displaced persons to the new environment is to restore the usual way of life, approach it and the usual way of using social contacts. issues, economic, household, personal. The concentration of internally displaced persons varies across the subjects of Ukraine, but the metamorphoses of their social and psychological adaptation are relevant for all regions of the country and the whole Ukrainian society. We believe that paying attention to the role of resolving internal conflict in the process of restoring the efficiency of life and activity, life of internally displaced persons and accelerating the process of their metamorphosis of adaptation and recovery is a promising direction in addressing this issue. An experimental study was conducted on the basis of a community center for IDPs, the final results of which are presented in the article.

Key words: adaptation, internally displaced persons, experiment, internal conflict, social problems, metamorphoses, war.

Постановка проблеми. Соціальні та психологічні метаморфози адаптації вимушених переселенців вносять істотні зміни в розвиток економіки, соціальних відносин, культури, політичну стабільність, соціальну напругу в суспільстві. Концентрація вимушених переселенців різниться по суб'єктах України, однак проблема їх соціальної та психологічної адаптації актуальна для всіх регіонів країни і всього українського суспільства. Адаптація – багатоаспектний процес пристосування до середовища людини. Соціальна адаптація вимушених переселенців визначається як встановлення оптимальних відносин вимушених переселенців з соціальними інститутами, групами, органами влади на території проживання; закріплення тенденції до партнерських відносин з іншими групами, здійснюване на основі вирівнювання показників їх соціального і економічного стану; нормалізація морально-психологічного самопочуття переселенців на основі виявлення почуття приналежності до місцевого співтовариства, усвідомлення і прийняття цінностей, переконань, норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питання внутрішнього вимушеного переселення людей є багатограним. У поле зору науковців потрапляли особливості смислоутворення (В. Сохранов), переживання тривоги (Ф. Березін, В. Гриценко, Г. Солдатова), специфіка соціально-психологічної адаптації (Т. Вашека, В. Гриценко, В. Константінов, І. Музиченко, Т. Паршина, О. Риндзак, Г. Солдатова, Н. Стукаленко, С. Чернікова, Р. Шаміонов, М. Южанін), недовіра (Ю. Серета). Підкреслюється важливість законодавчого визначення такого виду переміщення як «вимушені переселенці» та внутрішньо переміщені особи (О. Блинова, М. Слюсаревський) (10).

Відомий дослідник К. Додд виділив чотири моделі метаморфоз поведінки вимушених пересе-

ленців в умовах нового життя, які нами були проаналізовані: 1) Flight – своєрідна спроба уникнути будь-якого контакту з місцевим населенням і його культурою. Зазвичай подібна модель характерна для переселенців з низьким соціальним і освітнім рівнем, які переселяються групами і створюють свій мікросвіт. Дана стратегія не є продуктивною, оскільки виникає «ефект гетто» і з цього утворюються такі наслідки як: низький рівень життя, висока злочинність, бідність;

2) Fight – активне перенесення своєї етнічної культури. Дуже часто супроводжується відторгненням з боку місцевого населення і внутрішніми конфліктами;

3) Filter – найпродуктивніша модель, яка полягає в пошуку взаємного компромісу між представниками різних культур. Взаємообмін цінностями і досвідом але збереження своїх особливостей;

4) Flex пасивне злиття з представниками місцевого населення, відмова від свого коріння. (Витковская, 2012). При дослідженні метаморфоз соціальної адаптації вимушених переселенців акцент робиться на оцінці життєвих орієнтацій, ціннісних устремлінь, визначенні динаміки поведінки на ринку праці, з'ясування їх соціальних переваг і можливих засобів самозахисту, виявленні установок на певну модель соціальної поведінки. Формується адаптаційна поведінка, яка залежить від того як вимушені переселенці і внутрішньо переміщені особи оцінюють своє економічне становище, обстановку на новому місці поселення і в країні в цілому, а також якими засобами забезпечують виживання і розвиток себе і своєї сім'ї, ступінь їх опори на власні сили чи опори на державу (9).

Мета. Попри значні доробки науковців недостатньо дослідженою й наразі актуальною є визначення метаморфоз психологічної та соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб,

оскільки їх зміни можуть постати основою розроблення різноманітних програм та тренінгів, спрямованих на прискорення процесу адаптації вимушених переселенців до нового соціального середовища під час воєнних дій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Дослідження проводилось до повномасштабного вторгнення країни-окупанта Росії до нашої країни на базі Громадського центру для внутрішньо переміщених осіб. Вибірка складається з 41 внутрішньо переміщених осіб з дітьми, які знаходяться постійно в центрі, 32 жінки та 9 чоловіків. Більшість ВПО (75,6%), повідомили, що вони перебувають на обліку в органах соціального захисту Міністерства соціальної політики. У ході опитування респондентів було визначено склад сім'ї. Більшість

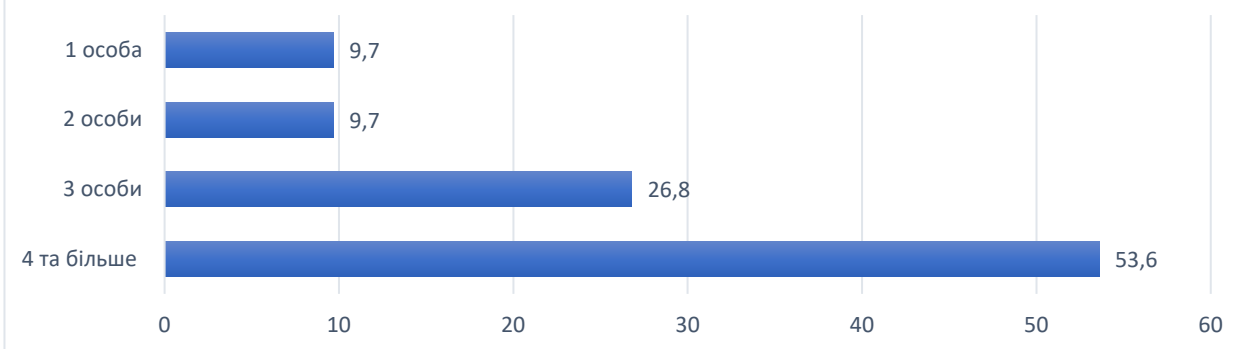
сімей ВПО (53,6%) складається з 4 та більше осіб (Діаграма 1).

Серед опитуваних чисельно переважають жінки, їх частка складає 78%. Кількісна перевага жінок спостерігається в усіх вікових групах. Дані демонструють, що частка осіб у віці 31-50 більша у порівнянні з часткою до 30 років та більше 60 років (Діаграма 2).

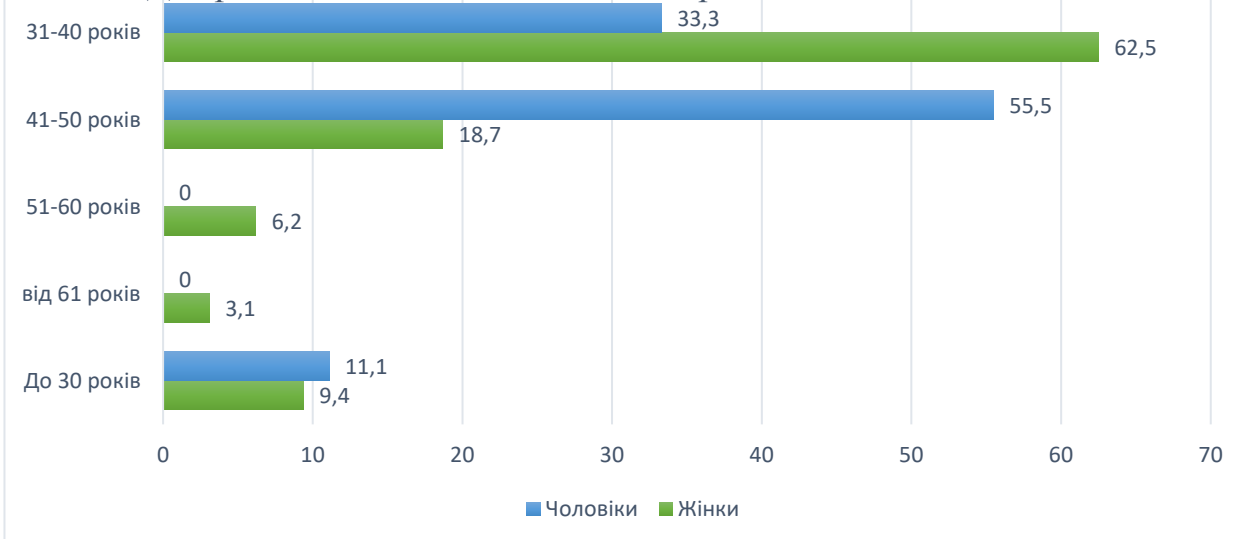
Більшість сімей ВПО (75,6%) перебувають більше 4 років, 2-3 роки складає 14,6% сімей та менше року 9,7%. Майже половина сімей (48,7%) має двох та більше дітей. Деякі сім'ї ВПО мають осіб з інвалідністю, їх частка складає 26,8% (Діаграма 3).

Рівень освіти опитаних сімей ВПО є досить високим, а саме вісімдесят п'ять відсотків (85,3%) із них мають вищу освіту, 9,7% –

Діаграма 1. Розподіл респондентів за кількістю членів у сім'ї %

Діаграма 2. Статевий та віковий розподіл сімей ВПО, %

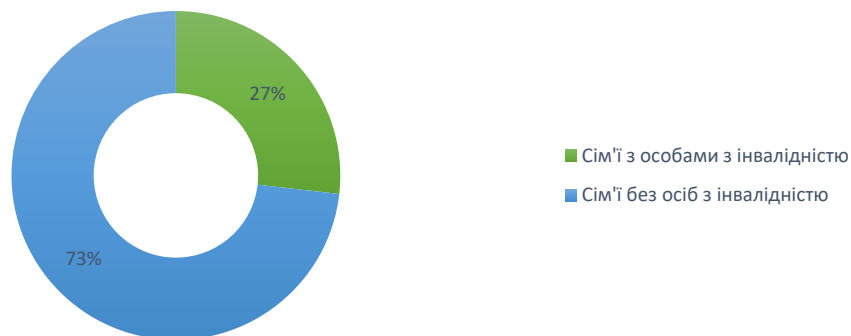

професійно-технічну освіту та 4,8% – середню освіту (Діаграма 4).

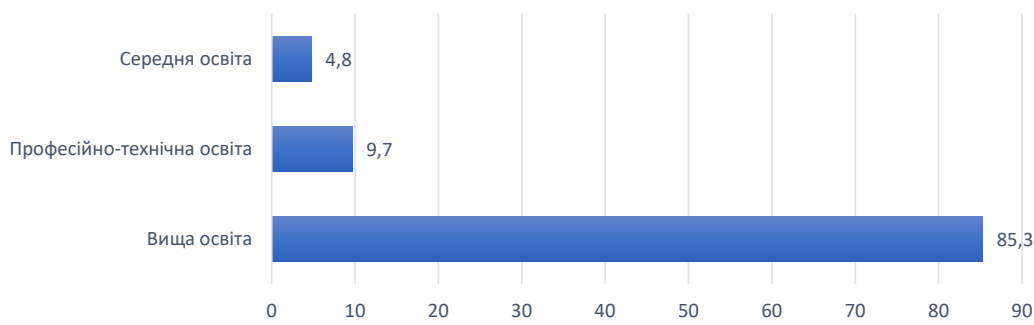
Житло є однією з ключових потреб та проблем, що постають перед ВПО. Більшість ВПО платять за житло – 61% проживають в орендова-

ному житлі, незначна частина сімей ВПО (2,4%) живе у родичів. Значний відсоток сімей проживають у власному житлі 36,6% (Діаграма 5). Отже, більшість респондентів або має власне житло, або орендує для себе житло.

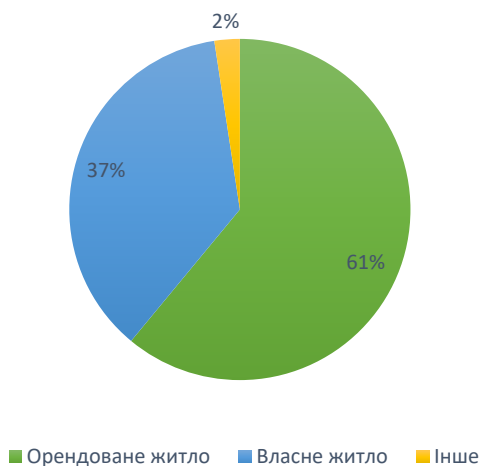
Діаграма 3. Розподіл сімей ВПО з особами з інвалідністю

Діаграма 4. Розподіл респондентів за освітою %

Діаграма 5. Розподіл сімей за видом житла, %

Сім'ї ВПО найчастіше звертаються до Центрів надання соціальних послуг та соціальних служб 71%, менше до Центрів надання адміністративних послуг – 22% та іншого, найменше звертаються до фахівців із соціальної роботи – 10%. (Діаграма 6).

Лише 68% ВПО, у порівнянні з 88% до переміщення, вдалося знайти роботу у новому місці. Рівень зайнятості після переміщення знизився на 20%. (Діаграма 7).

Основним способом заробітку у сімей ВПО є заробітна плата (49%), велику частку має соціальна допомога (37%), випадкові заробітки (24%) та підтримка родичів (22%), 10% сімей отримують пенсійні виплати, лише 5% отримують гуманітарну допомогу та 2% не мають джерела доходу (Діаграма 8).

За методикою «Шкала тривоги Спілбергера-Ханіна» стан ситуативної тривоги виникає при попаданні в стресову ситуацію і характеризу-

ється суб'єктивним дискомфортом, напруженістю і занепокоєнням. Він залежить від сили впливу стресової ситуації. Таким чином, значення підсумкового показника по даній підшкалі дозволяє оцінити не тільки рівень актуальною тривоги випробуваного, а й визначити, чи знаходиться він під впливом стресової ситуації і яка інтенсивність цього впливу на нього (5).

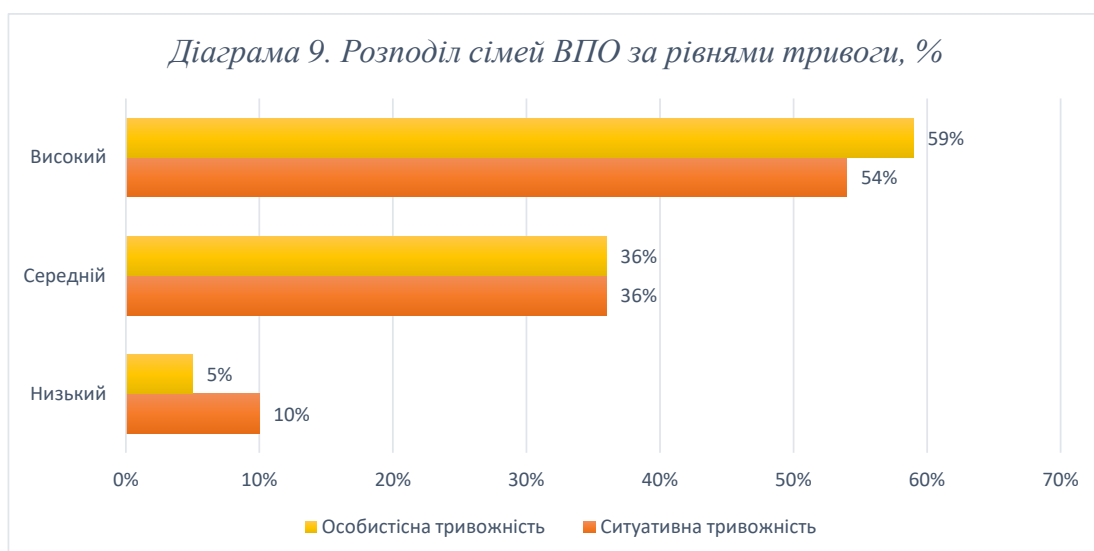
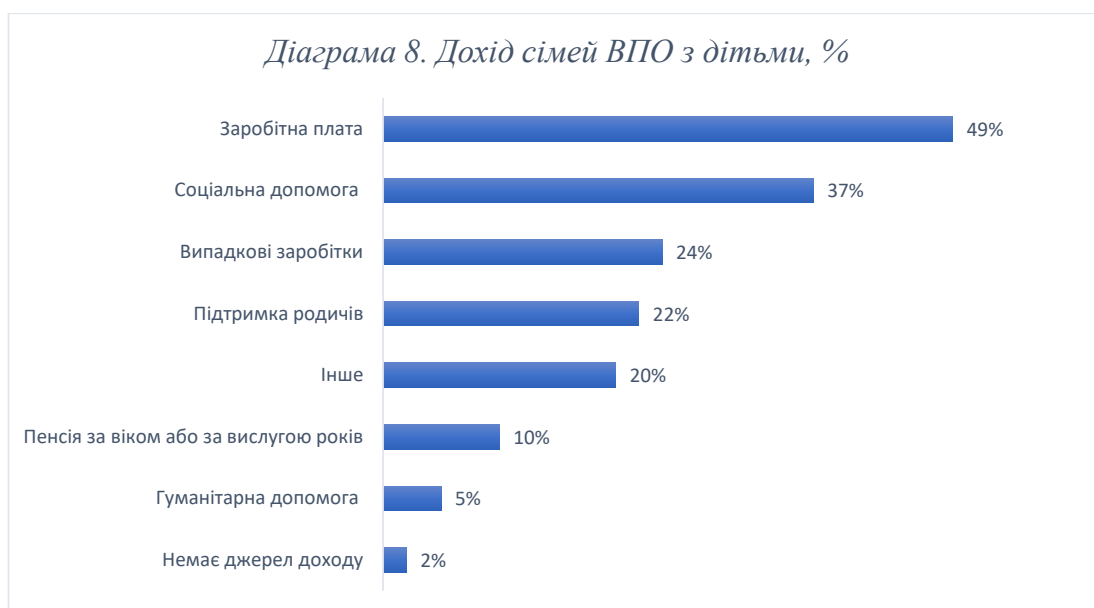
Особистісна тривожність являє собою конституційну межу, яка обумовлює схильність сприймати загрозу в широкому діапазоні ситуацій. При високій особистісної тривожності кожна з цих ситуацій буде володіти стресовим впливом на людину і викликати у неї виражену тривогу. Близько 59% сімей ВПО знаходять в напруженій ситуації і мають високий рівень ситуаційної та особистісної тривоги, 36% із середнім рівнем тривоги, 10% респондентів із низьким рівнем ситуаційної тривожності та 5% із особистісною тривоگوю. (Діаграма 9).

Діаграма 6. Розподіл респондентів зверненнями до різних служб %

Діаграма 7. Зайнятість ВПО до та після переміщення, %

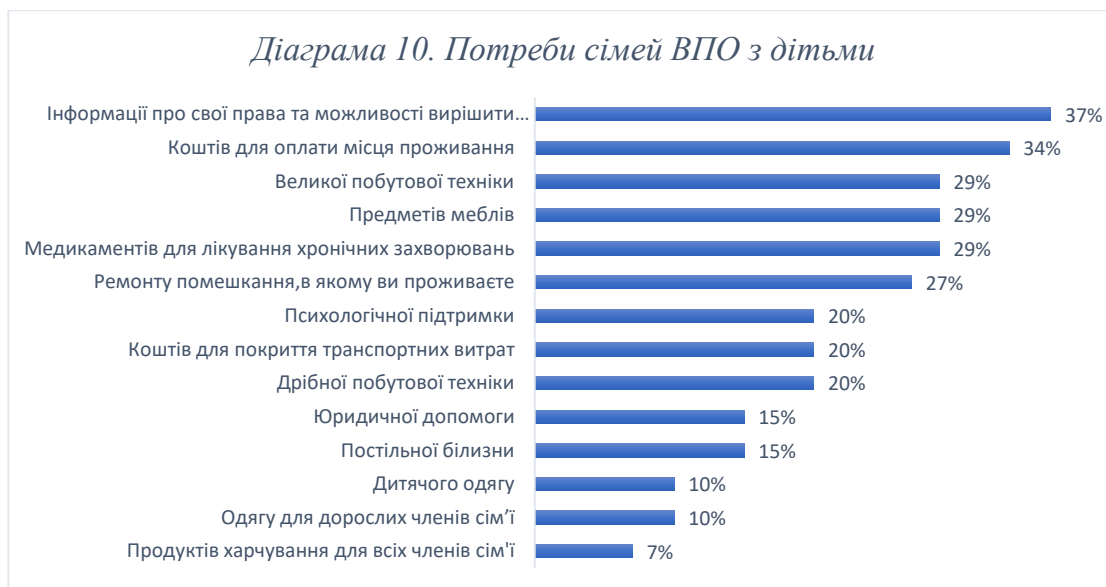

Основними потребами сімей ВПО є інформаційна просвіта щодо прав та можливостей (37%), кошти для оплати місця проживання (34%). Респонденти визначили важливими такі потреби: велика побутова техніка, предметів меблів, медикаментів (29%); ремонту у помешканні (27%), психологічної підтримки, коштів для покриття транспортних витрат, дрібної побутової техніки (20%); юридичної допомоги та постільної білизни (15%); одягу (10%); продуктів харчування (7%) (Діаграма 10.).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Динаміка розвитку суспільства сьогодні така, що переміщення людей набувають досить важливе значення з кожним днем у всьому світі.

Варто відмітити, що країни, в яких наявна велика кількість внутрішньо переміщених осіб, в тому числі і наша держава, мають низький рівень економічного розвитку, що обмежує можливості допомоги вимушеним переселенцям навіть за короткочасної кризи, не говорячи про необхідність надання їм тривалої підтримки з боку держави у стані війни. За таких обставин важливості набувають фактори інтеграції внутрішньо переміщені особи в нове соціальне середовище з можливим залученням сторонньої допомоги. Дуже важливо забезпечити у вимушених переселенців віри у власні сили за допомогою тренінгів, програм і професіоналів, щоб сприяти розвитку у них тих метаморфоз, які власне можуть бути корисні для їх соціальної

Діаграма 10. Потреби сімей ВПО з дітьми

та психологічної адаптації та прийняття того факту, що в нашій країні йде війна. Це може стати основою їх інтеграції в нове середовище за рахунок власних сил за межами нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Витковская Г. С. Вынужденная миграция: проблемы и перспективы: Монография, Москва: АСТ, 2012, 429 с.
2. Музиченко І. В. Вимушені переселенці: проблема соціально-психологічної адаптації «Освіта та розвиток обдарованої особистості» Київ, 2016 № 9. С. 18–21.
3. Налчаджан. А. А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии. Москва: ЭКСМО, 2010, 368 с.
4. Наследов А. SPSS: Компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках, Санкт-Петербург: Питер 2005, 416 с.
5. Підтримка внутрішньо переміщених осіб та постраждалого населення в Україні, СНОМ, 2016.
6. Чиксентмихайи М. Психология оптимального переживания / пер. с англ. Москва: Смысл, 2011. 461 с.
7. Deci E. L. Human Needs and the Self-Determination of Behavior personality Psychological Inquiry. 2000. Vol. 11. N. 4. P. 227-268.
8. Tajfel Y. Human groups and social categories: Studies in Social Psychology. H. Tajfel.- Cambridge University Press, 1981, 384
9. Психологічна допомога мігрантам: [електронний ресурс] URL: <http://ur.co/77/2242-2-psihologicheskayaaromosh-migrantamhtml> (дата звернення: 18.11.2021).
10. Проблема соціальної та психологічної адаптації вимушених переселенців і шляхи її корекції [Електронний ресурс]. URL: <http://ukrbukva.net/print:page,1,45878-Problema-social-noiy-i> (дата звернення: 20.12.2021).

REFERENCES:

1. Vitkovskaya, G. S. (2012) Migratio coacta: problemata et spes [Forced migration: problems and prospects]: Monograph, [in Russian]
2. Muzichenko, I. V. (2016) Migrantes fatigati: problemata accommodationis socialis et psychicae "Educationis et progressionis specialitatis donatae" [Vimusheni migrants: the problem of social and psychological adaptation] "Education and development of the gifted specialty" No. 9. P. 18-21 [in Ukraine]
3. Nalchagen, A. A (2010) Psychologica adaptatio: machinationes et consilia [Psychological adaptation: mechanisms and strategies] Moscow: EKSMO, [in Russian]
4. Nasledov, A. (2002) SPSS: Analysis computativa in psychologia et scientiis socialibus. [Computer data analysis in psychology and social sciences] St. Petersburg: Piter, [in Russian]
5. (2016) Suscipio pro Interna Displacetione Personarum et Affectatum Populationes in Ucraina [Support for internal displacement of persons and affected population in Ukraine] SNOM, [in Ukraine]
6. Csikszentmihalyi, M. (2011) Psychologia experientiae optimaе [Psychology of optimal experience] / per. from English. Moscow: Smysl, (in Russia)

7. Deci E. L. (2000) Human Needs and the Self-Determination of Behavior personality Psychological Inquiry. Vol. 11. № 4. P. 227-268.
8. Tajfel Y. (1981) *Humani coetus et genera socialia: studia in psychologia sociali* [Human groups and social categories: Studies in Sosial Psychology] H. Tajfel.- Cambrsdge University Pressp
9. *Auxilia psychologica migrantibus* [Psychological assistance to migrants] URL- <http://ur.co/77/2242-2-psihiologicapomosh-migrantamhtml>
10. *Quaestio de accommodatione sociali et psychica immigrantium migrantium et de via correctionis* [The problem of social and psychological adaptation of immigrant migrants and the path of correction] URL: <http://ukrbukva.net/print:page,1,45878-Problema-social-noiy-i>